Kovács Éva

A névvégi *-i* lehetséges szerepkörei a 11. században*

1. A 11. századi szórványemlékek részletes tanulmányozása során szembesülhetünk azzal a nehézséggel, hogy a helynevek végén szereplő *-i* elem funkcióját bizonyos esetekben nem egyszerű meghatározni. Minthogy a kérdésnek sokféle tanulsága lehet, jelen tanulmányomban ezzel foglalkozom érintve ily módon a magyar nyelv- és névtörténet olyan fontos témaköreit, mint például a tővégi magánhangzók, illetve a helynévképzők problematikáját, a szlávból átvett nevek morfológiai alkatát vagy éppen a latinizálás egyes eseteit. Mondandómban támaszkodom az utóbbi években napvilágot látott részletes, új módszereket is alkalmazó nyelvtörténeti szempontú szórványemlék-feldolgozásokra. Ezek közül azokat az alaposan elemzett nyelvemlékeket vontam be a vizsgálatba, amelyek a 11. századhoz köthetők. A legrégibb hiteles és egykorú eredetiben fennmaradt oklevél, az 1055. évi Tihanyi alapítólevél (monografikus feldolgozásához újabban lásd HOFFMANN 2010, SZENTGYÖRGYI 2014) mellett a 11. században keletkezett, de interpolált (utólagos betoldásokat tartalmazó), másolatban ránk maradt két oklevélnek, a Százdi alapítólevélnek (1067/1267, monografikus feldolgozását lásd KOVÁCS É. 2018), valamint a garamszentbenedeki apátság alapítólevelének (1075/+1124/+1217, monografikus feldolgozása: SZŐKE 2015) helynévi szórványait vizsgáltam meg részletesen a fent említett szempontból. E kérdéskör tárgyalásakor ugyanakkor tekintettel voltam a pécsi püspökség sokszoros átiratban (1009/+1205–1235/1343e./1350/1404) fennmaradt alapítólevelének egyes helyneveire is.

2. Az *-i* a helynevek végén többféle (morfológiai, fonológiai) funkcióban szerepelhet a 11. századi forrásokban. A Tihanyi alapítólevél 82 helynévi szórványa között 11 *-i*-re végződő nevet találunk (a többszöri említéseket csak egyszer vettem figyelembe). Az érintett helynévi szórványok a következők: 1055: „locus est alius qui dicitur *huluoodi*" („ab eodem *huluoodi*"), „*eri iturea*", „ad *holmodi rea*", „uilla que uocatur *fotudi*", „ad portum *ecli* usque ad *fidemsi*", „ad *asauuagi*", „*opoudi* & *lopdi* regis sunt", „ad *cuesti*", „lacum *segisti*" (SZENTGYÖRGYI 2014: 58–61). Az interpolált Százdi alapítólevél 65 különböző helyet jelölő szórványa között 13 névvégi *-i*-vel álló név szerepel: 1067/1267:

* A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

„monasterium Sancte Marie […] quod dicitur *Zazty*" („ad supradictum *Zazty*"), „ad *Nadestyguy*", „ad *Arukscegui*", „a *villa Petri* ad *agrum Petri*", „cum *Bethydy ~ Bechydy*", „ad *venam Cheyey*", „ad terminum cum *Chordy*", „acervus *Fygudy*", „acervus *Marci*", „acervus *Basy ~ Basi*", „civibus castri de *Zobolchy*" („castro de *Zobolchy*"), „predium *Leweluky*", „in eadem villa, que dicitur *Dusnuky*" (DHA. 1: 183–185, lásd még KOVÁCS É. 2018: 21–23). Az interpolált Garamszentbenedeki alapítólevél jelentős (a névrendszertani elemzésbe bevonható 148 nevet tartalmazó) névanyagában pedig 28 érintett nevet figyelhetünk meg: 1075/+1124/+1217: „in rivulo, qui dicitur *Gai*", „villa *Kouachi*", „in *Susolgi*", „in monte *Wydrizki*", „in *Sari*", „in *Bilegi*", „in *Kestelci*", „villam, que *RikachiArtand* vocatur", „per ortum *Besenendi*", „super aquam *Fizegi* […] ipsa aqua *Fizegi*", „ad puteum *Hotuandi*", „ad puteum *Dirsidi*", „ad sepulturam *Gunreidi*", „ad *Cocudi*", „prope *Archisti*", „piscine, quarum hec sunt nomina: […] *Keubi*", „*villa Martini*", „cum *Gehgi*", „ad arbores *Tergudi*", „postea salices *Nandirdi*", „villam, que dicitur *Sagi*" („et *Sagi*", „de *Sagi*"), „inter eosdem *Cehti*", „terra *Unuri*", „sepultura *Uetcudi*", „in valle *Zebeli*", „iuxta *Bichari*", „transitus super Tizam, qui nuncupatur *Benildi [ɔ: Beuildi]*", „terram *Sapi*" („terris in Hungaria, silicet in […] *Sapi*") (SZŐKE 2015: 44–49).

A nevek végén az *-i* előfordulhat a) véghangzóként, b) helynévképzőként, c) melléknévképzőként, d) latinra fordított helynévstruktúrában személynévhez kapcsolódóan latin genitívuszi végződésként, e) szlávból átvett jövevénynéven eredeti szláv többesszámjelként, a szlávban ugyanis bizonyos embercsoportokat jelölő szavakhoz (foglalkozásnevekhez) járulva gyakran hoznak létre a többesjellel helynevet, valamint f) az egyes szám 3. személyű birtokos személyjel változataként. Egyes esetekben viszont helyesírási, hangjelölési kérdéseket is meg kell említenünk, a névvégi *i (y)* ugyanis más betűvel/betűkkel összekapcsolódva bizonyos hangok jelölésére is szolgál.

A továbbiakban ezeket a funkciókat veszem sorra, s az egyes ide kapcsolható helynévi szórványoknál igyekszem meghatározni azt, hogy az *-i* elemük milyen valószínűséggel tartozhat egyik vagy másik típusba.

2.1. A 11. századi forrásokban gyakran találhatunk a szavak, a nevek végén tővégi magánhangzót. A Tihanyi alapítólevélben például labiális tővégi magánhangzó szerepel a következő szórványokban: 1055: *feheruuaru, hodu utu, zilu kut, ziget zadu, turku* stb., de a *kerek ~ kerék* 'erdő' (TESz.) jelentésű földrajzi köznévnek szintén a tővéghangzós *[kerekü]* alakját láthatjuk a Tihanyi alapítólevélben (1055: *munorau kereku ~ monarau kerekv*) és a Százdi alapítólevélben is (1067/1267: silvam nomine *Nogkereku*).[1] A nyelvtörténeti szakirodalomban

[1] Mivel az itt vizsgált oklevelek helyneveit minden esetben a már említett szövegkiadások (SZENTGYÖRGYI 2014: 58–61, SZŐKE 2015: 44–49, KOVÁCS É. 2018: 21–23) alapján idézem, ezért a lapszámok feltüntetésétől eltekintek.

általánosan elfogadott vélemény szerint a tővégi magánhangzók eltűnésével a 10. századtól kezdve számolhatunk, s a véghangzók nagyjából a 13. század közepére tűntek el teljesen (vö. E. ABAFFY 2003: 322). Ez a folyamat azonban nem egyszerre ment végbe a szavakon, és számolnunk kell a hangváltozásokkal együtt járó szokásos ingadozással is (vö. 1055: *utu ~ ut*), ugyanakkor az is megállapítható, hogy „a véghangzó bizonyos esetekben igen hamar eltűnik, más esetekben pedig feltűnően sokáig megmarad" (E. ABAFFY 2003: 322).[2] SZENTGYÖRGYI RUDOLF a Tihanyi alapítólevél *turku, hurhu, harmu; ecli, fidemsi; lopdi, cuesti, segisti* szórványaiban a véghangzó megőrződését a szóvégi mássalhangzó-kapcsolat konzerváló hatásával magyarázza (2008: 33–34).

Az oklevelek *-i* végű helynévi szórványairól azonban ritkán jelenthetjük ki ilyen egyértelműen, hogy bennük az *-i* tővégi magánhangzóként szerepel. Itt említhetjük mégis a Garamszentbenedeki alapítólevél *Kesztölc* nevének *Kestelci* alakját, amelyben valószínűleg tővégi magánhangzót találhatunk (vö. SZŐKE 2015: 178). E szláv jövevénynév a magyarba átkerülve analogikusan felvette a szóvégeket akkor még részben jellemző tővégi vokálist éppúgy, mint például korábban az iráni **var* > 1055: *feheruuaru* és a török **türk* > 1055: *turku* (vö. E. ABAFFY 2003: 321). A Garamszentbenedeki oklevél *Bilegi* szórványáról szintén azt tarthatjuk, hogy benne az *-i* tővégi magánhangzóként fordul elő. A Bars vármegyei *Belleg* település neve formáns nélküli személynévből alakult metonimikus névadással (vö. 1138/1329: *Beleg* szn., ÁSz. 106, SZŐKE 2015: 70, 158).

Az *-i* véghangzót veláris hangrendű szavakhoz kapcsolódóan is fellelhetjük, ilyen esetekben azonban kivétel nélkül a *-d* képzőhöz kapcsolódó (azzal tulajdonképpen egyfajta morfológiai egységet alkotó) elemként találjuk meg hosszú ideig. BÁRCZI GÉZA a *-d(i)* képző *-i*-jének „kitartó megőrzését" meglepőnek tartotta, amit azzal vélt magyarázhatónak, hogy a név végén e magánhangzó szótani szerephez juthatott (1951: 71, 148–149, vö. még D. BARTHA 1958: 103). Mindezek következtében pedig a *-d* helynévképző utáni magánhangzó tovább megmaradhatott, mint a közszavak végén lévő tőhangzó.

A *-di ~ -ti* helynévképzőt láthatjuk például a következő szórványokban: 1055: (*halom* földrajzi köznév + *-di* >) *holmodi,* (*holló* madárnév + *-di* >) *huluoodi* (vö. HOFFMANN 2010: 62, 144); 1075/+1124/+1217: (*nándor* 'bolgár' népnév vagy ebből alakult személynév + *-di* >) *Nandirdi* (vö. SZŐKE 2015: 185); 1067/1267: (*száz* számnév + *-di ~ -ti* >) *Zazty* (vö. KOVÁCS É. 2018: 29–33). Az 1055-ös oklevél *cuesti* és *segisti* helyneveiben pedig a helynévképző szerepű *-sti ~ -sdi* képzőbokor kapcsolódik a *kő,* illetve a 'domb, halom' jelentésű *seg* (TESz.) főnevekhez (vö. HOFFMANN 2010: 195–198, 210–211). Ez a képzőbokor elsősorban természeti nevek alkotásában játszott fontos szerepet,

[2] A tővégi magánhangzók eltűnésével legutóbb KATONA CSILLA foglalkozott részletesen (2018).

főként állatokat és növényeket jelölő szavakhoz (*Hodosd, Egresd, Füzesd, Nádasd,* KMHsz. 1.), valamint földrajzi köznevekhez és anyagnevekhez (*Berkesd, Kövesd,* KMHsz. 1.) kapcsolódott. Azt, hogy a *-st(i), -sd(i)* képzős nevek az ómagyar korban már döntően települést jelölnek, HOFFMANN ISTVÁN nemcsak a metonimikus névátvitellel magyarázza, hanem azzal is, hogy a *-st(i), -sd(i)* képzőbokor használata fokozatosan kiterjedt a településnevek alkotására is (2010: 198, vö. még BÉNYEI 2012: 103). SZENTGYÖRGYI RUDOLF véleménye szerint a *cuesti* és *segisti* (valamint a *lopdi*) névalakokban a véghangzó megmaradását nemcsak a szóvégi mássalhangzó-kapcsolat, hanem a grammatikai funkció is erősíthette (2008: 33–34).

A *-di* nemcsak helynévképzőként fordult elő, hanem gyakori személynévképző is volt a régiségben (vö. SZEGFŰ 1991: 251). A Tihanyi alapítólevélben szereplő *Fadd* birtok *fotudi* neve hasonló alakú személynévből jött létre (vö. *Fot* ~ *Foth* szn. + *-di* > *Fotudi* szn.), az *opoudi* halastó neve szintén személynévre vezethető vissza (vö. *apa* főnév + *-di*). Ide sorolható valószínűleg egy másik halastó neve is, amely szintén személynévi eredetű lehet: 1055: *lopdi* (ezekről részletesen lásd HOFFMANN 2010: 150, 167, 168). HOFFMANN ISTVÁN a *lopdi* vizsgálata során az Árpád-kori személynévtár névvégmutatója alapján 301 *-di*-re végződő korabeli személynevet számolt össze, ami az összes névalaknak a 2,3%-át jelenti (2010: 167–168). Ezek között ott találjuk a *-di* képzővel alakult fenti neveket is. Noha a *-di* névvégződés előtt elsősorban magánhangzó áll (vö. pl. *Filedi, Samudi* stb.), HOFFMANN véleménye szerint a *lopdi* név is alakulhatott a *-di* kicsinyítő képzővel, mivel az mássalhangzó után is többször előfordul (pl. *Fugdi, Vacdi* stb., vö. HOFFMANN 2010: 168). A Garamszentbenedeki alapítólevélben több olyan *-di* képzős személynév szerepel, amelyek helyet jelölő szórványok alapjául szolgálnak, vö. például 1075/+1124/+1217: *Hotuandi* (ÁSz. 391), *Tergudi* (ÁSz. 748), *Uetcudi [ʔɔ: Ueteudi]* (ÁSz. 805), *Benildi [ɔ: Beuildi]* (vö. +1214/1334: *Beud,* ÁSz. 121), *Cocudi* (vö. 1202–1203/1500: *Cocudi* szn., ÁSz. 215), *Besenendi [ɔ: Beseneudi]* (vö. 1138/1329: *Besenudi, Besenehdi,* ÁSz. 120). Az oklevélbeli *Dirsidi* (ÁSz. 252) személynév esetében is számolhatunk a *-di* képzővel való alakulás lehetőségével (a *Ders* ~ *Dersi* személynévből), ugyanakkor elképzelhető, hogy a benne latin genitívuszi végződést kell látnunk (vö. SZŐKE 2015: 163). Az *-i* a *-d* személynévképzőhöz kapcsolódó véghangzóként a Százdi alapítólevélben is előfordul: az apátságot alapító Péter ispán maga tesz említést egy *Fygudy* (*Fig-* ~ *Füg-* tő + *-d(i),* vö. 1199: *Figud,* ÁSz. 307) nevű poroszlójáról. Ennek a névformának az azonos alakját megtaláljuk az acervus *Fygudy* 'Füged nevű személy halma' értelmű latin szerkezetben is (vö. KOVÁCS É. 2018: 60–61).

Az előbb említett jelenséggel, a *-di* helynévképző ügyével tulajdonképpen összefüggésbe hozható a Százdi alapítólevélbeli egykori *Hort* falu *Chordy* for-

mában olvasható neve, noha *Hort* nevében a *t* (valamint az oklevélbeli adatban szereplő *d*) nem képzőelem, hanem a helynév alapjául szolgáló személynév (vö. 1213/1550: *Hurt,* ÁSz. 396), illetve közszó (*hort* 'vadászkutya, agár', TESz.) tövének része. Az itteni adatban szereplő *d* elemet — bizonyára analogikusan — a nyelvhasználók esetleg képzőnek is tekinthették, annál is inkább, hogy a *-(s)ti, -(s)di* képző gyakran szerepel egymással, illetve más képzőkkel, valamint a képző nélküli alakkal váltakozva (vö. pl. *Seges* ~ *Segisti* ~ *Segesd,* TÓTH V. 1997: 165). A *d* után álló *y* betűvel jelölt *i* az ily módon képzőnek felfogott *-d-*hez kapcsolódó véghangzó lehet. A *Hort* személynév tővégi magánhangzója egyébként „szabályosan" *u*-ként szerepel: 1229/1550: *Hurtu* (ÁSz. 396), itt az *-i* elemet tehát egyértelműen a *-d*-s változat hívhatta elő. Efféle párhuzamosságot más esetekben is tapasztalunk; vö. pl. 1213/1550: *Lazdi,* 1217/1550: *Lazdu* (Gy. 1: 639, vö. BÉNYEI 2012: 58).

2.2. Az *-i* helynévképző az *-é* birtokjeltől párhuzamos alak- és jelentéshasadással különült el, és vált önállóvá az ómagyar korban helynévképző funkcióban. Ez a funkcióváltás személynévből alakult településnevek körében indulhatott meg, ahol a birtoklás kifejezése magától értetődő szerepe volt a morfémáknak, így nem meglepő, hogy funkcionális-szemantikai szempontból az *-i* képzős helynevek egyik nagy típusát a birtokost (illetve a lakókat) megnevező helynevek alkotják (pl. személynévből *Györgyi, Jánosi* stb., tisztségnévből *Apáti, Báni* stb., foglalkozásnévből *Halászi, Takácsi* stb., népnévből *Horváti, Olaszi* stb.). A másik nagy csoporthoz (amelyek az előbbiekhez képest kronológiailag vélhetően később jelentkeznek) a növényzetre (pl. *Fűzi, Haraszti* stb.), a környező térszínformára, domborzatra utaló (pl. *Éri, Kövi, Telki* stb.) *-i* képzős nevek sorolhatók (vö. BÉNYEI 2012: 74–83), ahol tehát a birtoklás kifejezésének mozzanata már egyáltalán nem ismerhető fel.

Az *-i* helynévképzőre a zobori apátság oklevelében már van adatunk (1111: *Crali,* KNIEZSA 1947–1949: 10, bár az *i* itt a palatalizálást is jelölheti akár), de előfordul ez a morféma több 11. századi hamis oklevélben is. Az interpolált Százdi alapítólevélben olvasható Szabolcs vármegyei *Dusnuky* település nevében nagy valószínűséggel a *dusnok* 'torló, lélekért, lelki üdvösségért torral szolgáló személy' (vö. FNESz. *Dusnok*) foglalkozásnévhez az *-i* helynévképző kapcsolódott (vö. KOVÁCS É. 2018: 95–96). Lexikálisan hasonló felépítésű a Garamszentbenedeki alapítólevél Bars vármegyei *Kouachi* helyneve is, amely a *kovács* foglalkozásnévből alakult az eredetileg birtoklást kifejező *-i* képzővel (SZŐKE 2015: 180). Az 1075/+1124/+1217-es oklevél *Sagi,* valamint *Sari* helyneveinek névvégi *-i* elemét szintén helynévképző formánsnak tarthatjuk. A Csongrád megyei *Sági* településnévben az *-i* képző a 'halom, domb, rakás' (TESz.) jelentésű *ság* földrajzi köznévhez, a Bars vármegyei *Sári* helynévben pedig a 'sáros folyóvíz, mocsár' (TESz.) jelentésű *sár* földrajzi köznévhez já-

rult. Ez utóbbi esetben viszont nem hagyhatjuk figyelmen kívül a *Sár* személynévből (1131: *Sar,* ÁSz. 692) *-i* helynévképzővel való alakulás lehetőségét sem (vö. SZŐKE 2015: 192–193). Meg kell jegyeznünk, hogy a Százdi és a Garamszentbenedeki alapítólevél itt említett helynevei GYÖRFFY GYÖRGY véleménye szerint nem az eredeti 11. századi oklevélből származnak, hanem utólagos betoldás eredményei (DHA. 1: 183, 204, 214, 217). Nemcsak lexikálisan, de fonetikai-fonológiai szempontból, illetve kronológiailag sincs akadálya tehát annak a feltevésnek, hogy a fent említett adatokban az *-i* helynévképzőt azonosítsuk.

A Garamszentbenedeki alapítólevél Csongrád vármegyei „terram *Sapi*" helynévi szórványával kapcsolatban fölvetődött, hogy az *-i* itt esetleg melléknévképzőként szerepel, és a szerkezet 'sápi föld'-ként értelmezhető (vö. SZŐKE 2015: 192). A személynévből (vö. +1086: *Sap,* ÁSz. 692) alakult *Sáp(i)* helynév ugyanakkor az oklevél szövegében felsorolásban is előfordul („terris in Hungaria, silicet in *Meler, Sapi* […]"), ami kevésbé támogatja az *-i* melléknévképzői szerepét. E név későbbi forrásokban mindkét alakban, vagyis *Sáp*-ként (vö. pl. 1332: *Saap,* Gy. 1: 900) és *Sápi*-ként (+1124/+1217/1328: *Sapy,* Gy. 1: 900) egyaránt adatolható, ennek alapján az *-i*-t leginkább helynévképzőnek tarthatjuk.

HOFFMANN ISTVÁN véleménye szerint a Tihanyi alapítólevél *fidemsi* szórványával kapcsolatban is fölvethető talán az a lehetőség — mivel az 1055-ös oklevélben az *s* után (akár képzőként, pl. *kues,* akár tőhöz tartozó hangként, pl. *keuris*) soha nem áll tővégi magánhangzó —, hogy a szóvégi *-i* elemet ne véghangzónak, hanem „esetleg funkcióval rendelkező képzőnek" tekintsük (2010: 159–160).

2.3. A 11. századi (vagy 11. századra datált) oklevelekben a szóvégi *-i* melléknévképzőként csak elvétve fordul elő. A Százdi alapítólevélben egyetlen esetben azonosíthatjuk az *-i* morfémát ilyen funkcióban, de ez az adat is az oklevél interpolált részében szerepel: „civibus castri de *Zobolchy*", „castro de *Zobolchy*". Az oklevél a szabolcsi várnépeket, valamint a várat említi, ennek alapján a szóvégi *-i* melléknévképzőnek gondolható. A latin szövegben előforduló *de* + helynév + *-i* melléknévképző szerkezetre számos példát találunk a későbbi forrásokban: pl. 1330: *de Farky,* 1326: *de Monourousdi,* 1336: *de Pely* (KMHsz. 1. *Fark, Mogyorósd, Pél*). Az *-i* képző a valamihez való tartozás kifejezésének a jellemző eszköze, amelynek használata a kései ómagyar korban jelentős mértékben kiszélesedett (vö. pl. 1450–1494 k.: *Fejervari,* 1470: *husveti* stb. SZEGFŰ 1992: 307–308).

2.4. A névvégi *-i* a latinra fordított helynévstruktúrákban személynévhez kapcsolódóan latin genitívuszi végződésként is használatos. Az oklevelekben szereplő latinul adatolható földrajzi köznév + (valószínűleg) latin genitívuszban álló személynév szerkezetek (vö. pl. 1067/1267: *villa Petri, agrum Petri,*

1075/+1124/+1217: *villa Martini*) pontos magyar nyelvi megfelelőjét nehéz egyértelműen meghatározni, a magyarban ugyanis egy- vagy kétrészes helynévstruktúrát egyaránt takarhatnak, de akár személy nevével azonosított helymegjelölések (tehát nem helynevek) is lehetnek. A 11. században a kétrészes névstruktúra még nem volt jellemző a magyar településnév-rendszerben (KÁZMÉR 1970: 31–32), így az említett latin szerkezetek esetében *Péterfalva, Péterfölde, Mártonfalva* típusú összetett településnevekkel kevésbé számolhatunk. A nevek egyértelmű, pontos rekonstruálása pedig a későbbi helynévi előfordulásaik híján szinte lehetetlen (erről részletesebben lásd SZŐKE 2015: 183, KOVÁCS É. 2018: 50–51). A Százdi alapítólevélben szereplő acervus *Marci* szerkezetben a *Marci* névvégi *i*-je mögött is leginkább latin ragot sejthetünk (a *Marcus* személynév genitívuszi alakját), ez pedig a szórvány személynévi jellegét támogatja, s a szerkezetnek inkább 'Márk nevű személy halma' értelmezést tulajdoníthatunk (KOVÁCS É. 2018: 61–62).

2.5. A helynevek végén álló *-i* a szlávban keletkezett helynevekben a szláv többes szám jele is lehet, amely a szlávban helynévalkotó formánsként funkcionált. Az *-i*-nek ez a státusza esetleg fölvethető a Százdi alapítólevél korábban már említett *Dusnuky* helynevével kapcsolatban. A helynév végső soron szláv foglalkozásnévi alapszavát látva nem zárható ki, hogy a magyarba esetleg egy szláv többes számú **Dušníki* eredetileg 'lelki üdvösségért torral szolgáló személyek' jelentésű helynév került át, mint ahogyan ezt KISS LAJOS például a szláv **Orači* többes számú 'tkp. szántással szolgálók, szántók' jelentésű helynév > *Arács* magyar helynév kapcsán is elképzelhetőnek tartja (vö. FNESz. *Balatonarács*). A szóvégi *-i* eltűnését itt a szláv eredetű névformák névvégi *i* elemének a magyar névhasználatban való elmaradásával magyarázhatjuk — tulajdonképpen a tővégi magánhangzók eltűnéséhez kapcsolódó folyamatként —, ahhoz hasonlóan, mint ahogyan az a 'fazekasok' jelentésű *Grincsári* > *Gerencsér* (FNESz. *Nyitragerencsér*) vagy az 'ácsok' jelentésű **Tesari* > *Teszér* ~ *Taszár* (FNESz. *Teszér*) foglalkozásnévi helynevek esetében is történt. Így tekintve a *Dusnoki* helynév nem a magyar nyelvben keletkezett, hanem szláv névadáshoz köthető. Ellene szól ugyanakkor talán a felvetésnek a helynév fonológiai szerkezete, az tudniillik, hogy a név hangalakja magyaros jellegű (az eredeti **dušníki* formától eltérően a második szótag magánhangzója veláris), ami vélhetően magyar névhasználatra utal.

2.6. A 3. személyű birtokos személyjel *i* változata jellegzetes volt a korai ómagyar korban. A Százdi alapítólevél *Nadestyguy [nádasszëgi ? ~ nádasszëgë],* valamint *Arukscegui [árukszëgi ~ árukszëgë]* szórványaiban valószínűleg ezzel a morfémával találkozhatunk (vö. még pl. 1242: *Kyralrewy,* 1299: *Bichach lesi* stb., vö. KOROMPAY 1991: 272–273). Az *y* jelölés mögött mindamellett az *ë* hangérték is föltehető (vö. KOVÁCS É. 2018: 35–36, 44–45).

2.7. A morfológiai és fonológiai funkciók mellett a névvégi *-i*-t érintően helyesírási, illetve hangjelölési kérdéseket is meg kell említenünk, a névvégi *i (y)* ugyanis más betűvel, betűkkel összekapcsolódva (vagyis összetett betű részeként) bizonyos hangok jelölésére is szolgált. A Tihanyi alapítólevélben szereplő, talán az *ásvány* földrajzi köznévvel kapcsolatba hozható *asauuagi* szórvány esetében a szóvégi *gi* betűkapcsolat a *-gy* hang (tkp. helynévképző) jele lehet (a *-gy,* illetve az *-ny* képzőkről lásd HOFFMANN 2010: 169–170, vö. még SZENTGYÖRGYI 2010: 48). A *gy* hang *gi* jele megfigyelhető a Garamszentbenedeki oklevél több szórványában is. A *-gy* helynévképző (*gi* lejegyzéssel) a *Fizegi* (azaz *Füzegy*) folyó nevében a *fűz* fanévhez, a *Gehgi* (azaz *Győgy*) település nevében pedig személynévhez (vö. 1138/1329: *Geu,* +1263: *Gew,* ÁSz. 335) kapcsolódott (vö. SZŐKE 2015: 169, 173). Az 1075/+1124/+1217-es oklevélben az ismeretlen, talán személynévi (1086: *Susol,* ÁSz. 737) eredetű *Susolgi* (azaz *Sosolgy*) szórvány névvégi *gi*-je szintén a *-gy* képző jeleként fordul elő (vö. SZŐKE 2015: 195).

A 11. századi Garamszentbenedeki alapítólevélbe utólag betoldott összetett *RikachiArtand* településnév előtagjának névvégi *-i*-je valószínűleg nem képző lehetett (a nevet 'Rikács melletti Ártánd' névszerkezetként értelmezve), hanem inkább *cs* hangértékű *chi* betűkapcsolat részeként jelentkezik, így a név morfológiailag *Rikácsártánd*-ként azonosítható (vö. SZŐKE 2015: 191). Ezt az elgondolást nagyban támogatja az a körülmény, hogy *Rikács* és *Ártánd* nem szomszédos települések megnevezései, hanem ugyanannak a településnek a régi, illetve új nevei, vagyis az alapítólevél interpolálásakor „az oklevélírók az oklevélben eredetileg szereplő név mellé illesztették az újat, nem pedig kicserélték azzal" (SZŐKE i. h.).

A pécsi püspökség alapítólevelében (1009/+1205–1235/1343e./1350/1404) szereplő *Zemony* településnév *Zemogny* alakjában a *gny* betűkapcsolat a név végén lévő *ny* hangot jelölhette. A *gn* betűkapcsolat az *ny* hang jeleként nem volt szokatlan az Árpád-korban (vö. 1055: *gnir, fuegnes*), a 15. századi másolat korában azonban ennek jelölésére jórészt már az *ny* betűt használták, így kerülhetett ekkor az *y* a név végére (vö. HOFFMANN 2011: 156).

2.8. A forrásokban nem ritkán találunk olyan bizonytalan eredetű vagy etimológiailag elemezhetetlen szórványokat is, amelyekben a szóvégi *-i* szerepét egyáltalán nem lehet megítélni. Itt említhetjük meg például a Százdi alapítólevélbeli *Bethydy ~ Bechydy, Basy ~ Basi, Leweluky* (erről lásd KOVÁCS É. 2018: 53–54, 56–57, 86–87) vagy a Garamszentbenedeki alapítólevél *Keubi, Zebeli, Unuri* neveit (vö. SZŐKE 2015: 180, 196, 205).

3. A fentiekben a szóvégi *-i* morfológiai és fonológiai funkcióinak, valamint hangjelölési kérdéseinek a vizsgálata arra világított rá, hogy ennek az elemnek a szerepét olykor, egy-egy konkrét esetben milyen nehéz, sokszor nem is lehet

megnyugtatóan tisztázni. Az e tekintetben kérdéses névformák egyedi analízist követelnek meg, sokszor azonban még ezek után sem kapunk egyértelmű válaszokat. Az egyedi esetek megítélésében segíthet azonban a különféle — az adott korban előforduló — jelenségek vizsgálata, főképpen az egyértelműen besorolható névalakokkal való összevetés révén. A tárgyalt problémakörnek az interpolált oklevelek elemzésében önmagán túlmutató jelentősége is lehet, segítheti ugyanis azok kronológiai síkjainak elhatárolását. Az ilyen természetű kutatásokat, a lehetőségek objektív, több szempontú mérlegelését ezért alapvetően fontosnak gondolom.

Irodalom

E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Az ómagyar kor. Hangtörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk. *Magyar nyelvtörténet.* Budapest, Osiris Kiadó. 301–351.

ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

D. BARTHA KATALIN 1958. *Magyar történeti szóalaktan 2. A magyar szóképzés története.* Budapest, Tankönyvkiadó.

BÉNYEI ÁGNES 2012. *Helynévképzés a magyarban.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 26. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

DHA. = *Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I.* Redidit GYÖRFFY GYÖRGY. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

HOFFMANN ISTVÁN 2011. Dunaföldvár régi *Zemony* nevéről. In: CSISZÁR GÁBOR–DARVAS ANIKÓ szerk. *Klárisok. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére.* Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai és Dialektológiai Tanszék. 153–159.

KATONA CSILLA 2018. A tővégi magánhangzók eltűnése a magyarban. *Argumentum 14:* 264–284.

KÁZMÉR MIKLÓS 1970. *A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. I. Abaúj–Csongrád vármegye.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

KNIEZSA ISTVÁN 1947–1949. A zobori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. *Magyar Népnyelv 6:* 3–50.

KOROMPAY KLÁRA 1991. A névszójelezés. In: BENKŐ LORÁND főszerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana 1. A korai ómagyar kor és előzményei.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 259–283.

KOVÁCS ÉVA 2018. *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 48. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

SZEGFŰ MÁRIA 1991. A névszóképzés. In: BENKŐ LORÁND főszerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 188–255.

SZEGFŰ MÁRIA 1992. A névszóképzés. In: BENKŐ LORÁND főszerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana. 2/1. A kései ómagyar kor. Morfematika.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 268–320.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2008. A Tihanyi apátság *kangrez* szórványáról. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3:* 31–55.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010. *A tihanyi apátság alapítólevele mint a magyar nyelvtörténeti kutatások forrása.* Kézirat. PhD-értekezés. Budapest.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014. *A Tihanyi apátság alapítólevele 1. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 33. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

TÓTH VALÉRIA 1997. Vizsgálódások a korai ómagyar kor képzett helyneveinek körében. *Magyar Nyelvjárások 34:* 147–170.

Possible Roles of the Word-Final *-i* in 11th-Century Toponyms

In my paper I focus on the role of the word-final *-i* in 11 toponyms of the 1055 Founding Charter of Tihany ending in *-i,* 13 such toponyms in the 1067/1267 Founding Charter of Százd, and 28 toponyms in the 1075/+1124/+1217 Founding Charter of Garamszentbenedek. As part of this discussion, I also considered some of the toponyms in the Founding Charter of the Bishopric of Pécs that has survived in the form of multiple copies (1009/+1205–1235/1343e./1350/1404).

At the end of toponyms *-i* may appear in several (morphological, phonological) functions in 11th-century sources. At the end of names *-i* occurs most often as a word-final vowel. It can be identified in a stem-ending vocal role only rarely (see 1075/+1124/+1217: *Kestelci,* which took the stem-final vocal analogically as a Slavic loan name when entering Hungarian), however, as an element attaching to the *-d* formant, practically making up a morphological unit with it, it appears very frequently, for example, 1055: *holmodi* (*halom* 'smaller hill' geographical common noun + *-di* toponymic formant), 1067/1267: *Fygudy* (*Fig-* ~ *Füg-* stem + *-di* personal name formant).

The word-final *-i* also appears as a toponymic formant in charters. From a functional-semantic perspective, one of the large groups of toponyms with an *-i* formant is made up by toponyms designating the owner (or residents) (e.g., 1075/+1124/+1217: *Kouachi,* from the *kovács* 'smith' occupational name). The other large group includes the names with the *-i* formant referring to flora and neighboring relief forms (e.g., 1075/+1124/+1217: *Sagi,* from the *ság* 'hillock, hill' geographical common noun).

In the 11th-century charters (or those dated to the 11th century) the word-final *-i* appears as an adjectival suffix only rarely (cf. 1067/1267: castro de *Zobolchy,* i.e., *Szabolcsi* 'from Szabolcs County', *Szabolcs* toponym + *-i* adjectival suffix). The word-final *-i* is also used in toponym structures translated to Latin as a Latin genitive ending attached to a personal name (e.g., 1067/1267: *villa Petri, agrum Petri*). In a loan toponym borrowed from Slavic the *-i* may also appear as a plural suffix, as in Slavic toponyms are frequently created with a plural suffix added to words designating groups of people (occupational names). The *-i* version of the third person possessive marker is also typical in the early Old Hungarian Era (e.g., 1067/1267: *Arukscegui,* i.e., *Árok szegi* 'corner of the dike', where *-i* is a possessive personal suffix). In certain cases the name-final *i (y)* may be perceived as an orthographic, sound marking issue: together with another letter or other letters it is also used to mark certain sounds (e.g., 1055: *asauuagi,* where the word-final *gi* letter group is the sign of the sound *gy*).

A key conclusion of these studies was that the function of the *-i* element at the end of toponyms is not easy to determine, or in other cases might not even be possible, despite thorough and targeted studies.